

A gyógyítás szolgálatában a Barcaságtól Frankóniáig. Paul Francisci orvosi könyvtárának jegyzéke a 18. század elejéről

Service for the healing from Barca till Franc. The list of. Paul Francisci's medical library at the 18 beginning of the century

Dr. Verók Attila

Eszterházy Károly Főiskola

Médiainformatika Intézet

Informatika Tanszék

verok@ektf.hu

Initially submitted October 05. 2012; accepted for publication December 15, 2012

Abstract:

In early modern book and library history we hardly ever come across collections of medical books. Recently, however, some fresh special library material, an extremely valuable archival source from the said period has been discovered. In Bavaria a rich bequest of medical interest has been found, including a book inventory, which adds further nuance to the picture we have at present of the medical knowledge that people who lived in or who originally came from the Carpathian Basin supposedly had. The respectable special library was collected by the Transylvanian Saxon physician Paul Francisci (1643-1709) in the various locations of his life, from Brassó through Straßburg and Altdorf to Wunsiedel, where both his professional career and his life ended.

The article provides a sketchy overview of the medical book inventories found up to the mid-18th century on the territory of Historic Hungary after the battle of Mohács, with special emphasis on Transylvanian Saxon book collections. The career of the person who owned the recently discovered book inventory is briefly summarised, after which certain sections of the estate inventory, as well as the book inventory itself, are published.

The respectable early modern special library comprised 322 identifiable items, all of them medical works, almost without exception. In addition, some 300 medical disputations not yet clearly defined and other books unrelated to medicine (for example theology, philosophy, politics, spiritual texts) must have made up the total collection. A detailed analysis of the inventory is yet to be done – the author's aim, in this article, is restricted to textual presentation.

Kulcsszavak: erdélyi szász könyvtörténet; orvosi könyvtár (18. sz.); Paul Francisci (1643–1709)

Keywords: Transylvanian Saxon book history; medical library (18th century); Paul Francisci (1643–1709)

A magyarországi könyv- és könyvtártörténetben a korai újkorban viszonylag ritkán bukkanunk orvosi tárgyú könyvgyűjteményekre. Igazán szerencsésnek mondhatjuk tehát magunkat, ha újabb, releváns szakkönyvtári anyag kerül a kutatás látóterébe a nevezett időszakból. A közelmúltban azonban – a Bajorországban élő Robert Offner orvostörténész és transzfuziológus orvos kutatásainak köszönhetően¹ – igen értékes levéltári forrás került elő egy gazdag hagyaték, illetve egy könyvjegyzék formájában,² amely tovább árnyalja a jelenleg rendelkezésünkre álló képet a 16–18. században a Kárpát-medencében élők, illetve az onnan elszármazottak körében feltételezhető gyógyászati ismeretekről. A tekintélyes szakkönyvtárat az erdélyi szász orvos, Paul Francisci (1643–1709) gyűjtötte össze élete különböző helyszínein Brassótól Straßburgon és Altdorfon át Wunsiedelig, ahol mind szakmai, mind életpályája befejeződött.

Az alábbiakban vázlatos körképet adok a Mohács utáni történeti Magyarország területéről a 18. század közepéig előkerült orvosi könyvjegyzékekről – különös tekintettel az erdélyi szász könyvgyűjteményekre –, röviden ismertetem a tulajdonos életútját, majd közlöm az előkerült hagyatéki leltár elejét, könyves vonatkozású bejegyzéseit és magát a könyvjegyzéket. A mélyebb elemzéstől ebben a közleményben tartózkodom, ugyanis hamarosan részletes tanulmányt kívánok szentelni a kérdéskör vizsgálatának.

A szakirodalomban elfogadott ténynek számít, hogy az orvostársadalom mint vékony értelmiségi réteg Magyarországon a 16. század utolsó harmadától mutatható ki. Ennek legfőbb oka az, hogy Miksa császár 1576-os rendelete előtt, amely az orvosi tevékenységet egyetemi végzettséghez kötötte, az orvosi praktizálás szabad foglalkozásként zajlott. A Kárpát-medencében felsőfokú orvosi tanulmányokat csak 1769-től lehetett végezni Egerben, illetve 1770-től Nagyszombatban. Az ezt megelőző időkben a magyar peregrinusok kizárólag külföldi egyetemek orvosi fakultásain szerezhetek orvostudományi oklevelet. Közülük többen vannak, akiknek ismerjük könyveit is (pl. Varga 1997: 35–39). Itt elsősorban felső- és nyugat-magyarországi személyekről van szó. Az erdélyi magyar- és németajkú orvostanhallgatók tanulmányairól a 16–19. század időszakából alapos dokumentáció áll rendelkezésünkre (Offner 2006a: 287–343), könyvgyűjteményeikről azonban eddig szinte alig jelent meg bármilyen publikáció. Viszonylagos ismeretlenségük okán az erdélyi szász orvosi könyvtárakról szeretnék néhány megjegyzést tenni.

Egykori orvosaink képzettségéről elsősorban fennmaradt könyv-, illetve könyvtárjegyzékük alapján kaphatunk benyomást.³ Az erdélyi szászok esetében néhány évvel ezelőtt megtörtént a különféle alkalmakból készült vagyonösszeírások könyves adatainak kiadása (*Lesestoffe* = Adattár 16/4), így rendelkezésünkre állnak azok a források, amelyek segítséget nyújthatnak a felvetett probléma árnyalásához. Az erdélyi szászoktól az 1575 és 1750 közötti időszakból közel ezer olyan hagyatéki inventárium maradt ránk, amelyek tartalmazznak könyves adatokat. Közöttük 345 könyvjegyzék, azaz öt vagy annál több könyvet felsoroló lista, került eddig napvilágra. Ezekből 15, orvoslással kapcsolatos mesterséget űző polgár gyűjteménye azonosítható. A személyek a következők: egy Johann (†1584)

¹ Itt szeretnék nyilvánosan is köszönetet mondani Robert Offnernek, amiért a könyvjegyzéket önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

² Mai lelőhelye: Stadt Wunsiedel, Stadtarchiv; jelzete: StdA Wun Akt XX/163, pp. 1–52 (hagyaték), ebben pp. 23–37 (könyvjegyzék).

³ Természetesen egyéb források is hasznos adalékokkal szolgálnak (pl. saját művek, levelek, disputációk, ajánlások, jegyzőkönyvek), ám ezekből viszonylag kevés áll jelenleg rendelkezésünkre. Közülük számosat feldolgozott posztumusz megjelent, nagy összefoglaló művében az erdélyi orvoslás neves kutatója, Arnold Huttmann (vö. Huttmann 2000b). – Brassó város vonatkozásában még egy kiváló bibliográfiával is rendelkezünk (lásd Huttmann 2000a).

keresztnevű, brassói gyógyszerész (vö. Adattár 16/4: 555); Blasius Kaím (†1624), szebeni fürdő (vö. Adattár 16/4: 181–182); Johann Balck (†1630), szebeni gyógyszerész (vö. Adattár 16/4: 186); Melchior Günther (†1630), segesvári fürdő (Balneator) (vö. Adattár 16/4: 706); Lucas Rueth (†1645), segesvári borbély (vö. Adattár 16/4: 710); Merten Stern (†1654), besztercei borbély (vö. Adattár 16/4: 43); Stephan Mieß (†1661), szebeni fürdő (vö. Adattár 16/4: 213); Paul Werther (†1662), besztercei borbély (vö. Adattár 16/4: 52–53); Martin Stürmer (†1683), segesvári fürdő (vö. Adattár 16/4: 759–760); Johann Crvin (†1707), besztercei gyógyszerész (vö. Adattár 16/4: 102); Johann Schlecht (†1723), besztercei borbély (vö. Adattár 16/4: 120); Christian Stöcker (†1726), besztercei orvos (vö. Adattár 16/4: 122–123); Johann Waller (†1737), szebeni sebész (vö. Adattár 16/4: 390–391); Jacob Kiltzen (†1740), szebeni felcser (vö. Adattár 16/4: 403–404); Georg Kütsch (†1744), besztercei gyógyszerész (vö. Adattár 16/4: 147). Az intézmények közül egyedül a szebeni városi gyógyszertár 1580-ból fennmaradt katalógusát (9 tétel) ismerjük, amely Wilhelmus Balck duisburgi orvos szebeni tevékenysége idején keletkezett, amikor a gyógyszertárat ő üzemeltette (vö. Adattár 16/4, 156 – először közölte: Koritsánszky 1907: 178–179). A felsorolt személyek könyvtárai általában tíz tétel alattiak, csupán egy van köztük (Christian Stoker bibliotékája), amely 30 tételt tartalmaz. Állományuk összetételét tekintve elmondható, általában azonosíthatatlan orvosi munkákról (pl. Arzneibuch, Kreuterbuch, medicinalische Bücher) szerzünk tudomást, amellet persze, hogy értékes és hosszú időn keresztül használt könyvek is feltűnnek az összeírásokban. Az orvosi-gyógyászati nyomtatványok mellett megjelennek a napi vallásgyakorlathoz és életvitelhez szükséges könyvek is a listákban. A Kárpát-medence többi területével összehasonlítva az erdélyi szász orvosi gyűjtemények aprók, és egyáltalán nem specifikusak – leszámítva talán a szebeni városi gyógyszertár kicsinyke könyvtárát. (Itt szeretném megjegyezni, hogy a kiemelt személyek közé nem vettem be azokat, akik orvosi könyvekkel rendelkeztek ugyan, de foglalkozásuk nem a gyógyászathoz kötődik. Nagyon sok magángyűjteményben ugyanis a legalapvetőbb medicinális ismeretek nyomtatott őrzői megtalálhatók voltak. Ugyanez igaz az intézményi könyvtárakra is, hiszen például a brassói evangélikus gimnázium könyvtárában létezett „*Libri Medici*” rendsző, viszont alá az állomány egészéhez képest elhanyagolható számú könyvet soroltak. A speciális orvosi gyűjtemények között tehát említésük nem lenne releváns.)

A fentebb elmondottak fényében igazi csemegének számít az a jegyzék, amely a brassói származású Paul Francisci (1643–1709) könyvtáráról maradt ránk az északkelet-bajorországi Wunsiedel (*Oberfranken*) levéltárában. A tulajdonos életútjáról nem túl sokat tudunk. 22 évesen, 1665. május 3-án iratkozott be a strážburgi egyetem teológiai karára, ahol 1668 februárjában Johann Albert Sebitz professzornál disputált orvostudományból. Munkáját a szédülés vizsgálatának szentelte (Sebitz – Francisci 1668).⁴ 1669. március 20-án jegyezte be nevét az altdorfi egyetem matrikulájába. Itt Moritz Hoffmann és Jacob Pancratius Bruno orvosprofesszoroknál folytatta orvosi tanulmányait, majd 1678. június 27-én promovált a kólikával kapcsolatos bñulásról szóló értekezésével (Francisci 1678).⁵ 1676-tól a bayreuth-ansbachi örgrófság Wunsiedel nevű településén lett városi és járási orvos (*Stadtphysicus*). Peregrinációja befejeztével soha többé nem tért vissza szülőhazájába (noha a korábbi szakirodalomban több helyen tévesen ez olvasható), hanem a nevezett bajor városkában telepedett le és alapított családot.⁶ 1709. április 27-én bekövetkezett halálakor özvegy

⁴ RMK II. 2443.

⁵ RMK III. 2888.

⁶ Vázlatos életrajzát lásd Szabó – Tonk 1992, 220/2234. tétel. – Életét részletesebben tárgyalja Offner 1994: 58–67; Offner 1996: 6; Offner 2006c: 152–160.

feleségére, Maria Magdalena Schreiber von Grünreuthra nagy vagyont hagyott – benne egy jelentős orvosi könyvgyűjteménnyel.

A tekintélyes szakkönyvtár – a fennmaradt jegyzék tanúsága szerint – 322 azonosítható művet foglalt magában, mind szinte kivétel nélkül orvostudományi munkák. Emellett közel 300, közelebről meg nem határozott orvosi disputáció és egyéb, nem gyógyászattal kapcsolatos könyvek (pl. teológia, filozófia, politika, lelkeségi szövegek) alkothatták a teljes állományt. A jelen közlemény keretein belül nem vállalkozom a jegyzék részletes elemzésére, itt pusztán a szöveggözlésre szorítok. Általánosságban azonban elmondható, hogy a könyvek jelentős része viszonylag friss, korabeli és minőségi irodalmat tartalmazott, tehát az állomány nagyobb hányadát a 17. század utolsó harmadában és a 18. század legelején megjelent nyomtatványok tették ki.⁷ A Kárpát-medencében ekkora orvosi gyűjteményt a korban nem találunk. A történeti Magyarországról elszármazott tudósok – köztük az erdélyi szász tudósok (pl. Martin Schmeizel, Michael Gottlieb Agnethler, Johann Ziegler) is – ebben a korban igazán komoly bibliotékákat (olykor szakkönyvtárakat) külföldön hoztak létre, mert ehhez a feltételek a távolban minden tekintetben kedvezőbbek voltak. Szerencsés esetben ezek a külhoni, magyarországi tulajdonosú könyvtárak vagy legalábbis egy részük visszakerült Erdélybe, ahol többnyire egy-egy intézményi könyvtár állományába tagozódott be, és vélhetőleg hozzájárult a korabeli használói réteg szellemi horizontjának emeléséhez, valamint a Kárpát-medence írott-szellemi kulturális örökségének megőrzéséhez. Paul Francisci könyvtárával – sajnálatos módon – nem ez történt, viszont a nyomtatványokat tartalmazó jegyzék előkerülése fontos adalékkal szolgál a kora újkori, magyar vonatkozású könyv- és könyvtártörténethez.

A következőkben néhány részletet közlök Francisci hagyatéki inventáriumából. A könyveket a jegyzéken szereplő formában, az azonosításhoz elengedhetetlen, tartalmasabb kibontás nélkül közlöm. A beljebb kezdett címek azt jelzik, hogy a művek egy kolligátumban, azaz gyűjteményes kötetben voltak egybekötve. A műveket a könnyebb kereshetőség érdekében ötösével megszámoztam. Az „egy kötetben 62 orvosi disputáció” típusú, összefoglaló leírásokat a számozásnál nem vettem figyelembe.

Paul Francisci hagyatékának betűhív átírása

[1. oldal]

INVENTARIUM

über

Tit. Frauen Dr. Franciscin

alhier

Verlaßenschafft.

Anno 1715.

[2. oldal]

INVENTARIUM

über

Weyl(and) Tit. Frauen Elisabethen Franciscin, weyl(and) Tit. Herrn Paul Francisci, berühmten Doctoris Medicinæ und wohlbestalten Statt-Physici Seel. hinterlaßner Eheliebsten Verlaßenschafft, welche in Gegenwart Tit. Herrn Philippe Langens, wohlverdienten

⁷ A jelen könyvjegyzéken is megtalálható egyik figyelemre méltó nyomtatványról és egy Francisci által írt szövegről részletesen tájékoztat Offner 2006b: 192–197.

Amtsbürgermeisters und Statt-Cämmerers und eminar der Statt-Syndici, Joh(ann) Jacob Pertschens in den Seel. Frauen Doctorin Behaußung den 13. April 1717. beschrieben worden.

Nomina Dnn. Hæredum.

Tit. Herr Georg Christoph Schreiber Hochgrafl. Wolfftminisch(en) wohlbestalten Rath und Hoffmeister.

Tit. Herr Johann sigmund Schreiber Ilb. Doct. und Bruder Nürnbergisch(en) Republic wohlbestalten Consulent.

[23–36. oldal]

Libri Medici

[38. oldal]

Bücher.

80 „–“ NB. sind in einem absonderl(ichen) Catalogum 1. Lit. A. gebracht.
per 80

[52. oldal]

Womit dieße Inventur geschlossen und denen wohlvorher erwehten Herren Erben eine Abschieft davon unter Vorteu lung nußerer Vetschafft en und eigenhändiger Unterschriefft ertheylet worden. ~~Aetum~~ ut Nogeschehen Wunsiedel d. 26. April 1717.

L.S. Philippo Lang.

L.S. J. J. Pertsch

[Különálló lapokon]

Libri Medici

Ephemeridum Naturæ Curiosorum Decuriæ I. II. et in 14. gebundenen und einen ungebundenen Band vorzwischen annoch.

Frid(eric) Hoffmann Clavis Pharmacevt(ica) Schroederian(a).

Minsichti Thesaurus et Armamentarium Medico Chymicum.

Boyle Experimenta Pnevmatica.

(5) Abrahami Muntingi Herba Britan(nica).

Poterii Opera cum not(is) Fr(iderici) Hoffmanni et

Wedelii Pathologia zusam(men) in einem Band.

Timæi von Guldenklee opera Medico Practica.

Kerckeringii Spicilegium Anatomic(um).

(10) Jcones Stirpium.

Dolæi Encyclopædia Medicinæ.

Bellini tractatus de Urinis et Pulsibus.

Lindenius renovatus de scriptis Medic(is).

Rolfincri Disputat(iones) Chymicæ de Tartaro Sulphure etc.

(15) Abdiæ Treu Astrologia Medica.

Foersteri Disputat(iones) de Ardore Ventriculi.

G(eorgii)-H(ieronymi) Veltschii Sylloge Curationum et observationum Medicinal(ium).

Burrhi Epistolæ duæ ad Bartholinum.

Langii Miscellanea curiosa Medica.

(20) Crollii Basilica Chymica, et (Crollii) Tractatus de signaturis intern(is) rer(um)

Clauderii Dissertatio de Tinctura Universal(i).

(Clauderi) Methodus Balsamandi corpora humana.

Koenigs Regnum Minerale.

(Koenigs Regnum) Animale.

(25) (Koenigs Regnum) Vegetabile.

Sculteti Wundartzneyisches Zeughaus.

Bitterkraudts KlagThränen der Artzney Kunst.

Ein Band von 62. Medicinischen Disp(utationen).

Ein dergl(eicher) Band von 44. Disput(ationen).

Ein Band von 40. Dispu(tationen).

Ein Band von 58. Disp(utationen).

Noch ein Band von 58. Disp(utationibus) Medic(inales).

Ein Band von etl(ichen) Medicinischen und Philosohischen Disputat(ionen) darunter die erste pro Philosophia Peripatet(ica) advers(us) Ramistas, authore Scherbio.

In 8va

Junckens Medicus præsentis seculo accom[m]odandus.

(30) Mortons Exercitat(iones) de Morbis universalib(us) acutis.

Blancards Abhandlung von dem Podagra und der lauffenden Gicht.

Ejusdem Neuscheinende Praxis der Medicin(ae).

Jones de Morbis abstrusioribus Tractatus 1. de febribus.

Grimii Compendium Medico Chymicum.

(35) Donckers Idea febris Patechialis.

Minderers Tractatus de Pestilentia.

Faventini Meditationes empiricæ et

(Camilli Thomaii) Ravenatis Methodus rational(is) cur(andorum) morb(orum).

Hayns Trifolium Medicum.

(40) Schenckii a Grafenberg Observat(ionum) Med(icarum) Lib(er) 4tus de Partibus genital(ibus) utriusq(ue) sex.

Rivini Dissertatio de Peste Lipsiensi.

Bonte Koe Neues gebäu der Chirurgie.

Fienii 12. Bücher Von Wund Artzeney.

Sydenhams Tract(atus) de Podagra et Hydrope.

(45) Oeconomia Animalis.

Marii Castorologia.

Deckers Exercitati(ones) Practicæ circa Mederidi Methodum.

Hagendornii Historiæ Medico Physicæ centuriis tribus compehensæ.

Stenii Lithographia curiosa.

In 12.

(50) Wirdigs Medicina Spirituum.

Tilemannus Cous.

Baldnini(!) Hermes Curiosus.

Mysteria Physico Medica.

Phoenix Atropicus.

(55) Joh(annis) de Padua (C)onsum(m)ata Sapientia.

Septalii Animadvers(iones) et Cautiones Med(icas).

Praxis Barbettiana.

- Barbette Chirurgia.
Ammanni Character Plantarum na[t]u[ra]lis.
(60) Sponii Aphorismi(!) novi.
Casp(aris) Hoffmanni Isagoge Medica.
Ludovici Dissertat(iones) tres de Pharmacia moderno seculo applicanda.
Dissertatio de Volatilit(ate) salis Tart(ari).
Sennerti Epitome Instut(utionum) Medic(inæ) et Librorum de febris.
(65) J(ohannis) C(hristiani) O(rschalli) 30. Experimenta dem gold seinen Purpur auszuziehen.
J(ani) A(brahami) a Gehema Wohlversehener Feld Medicus.
Das süße gemachte SaltzWaßer.
Willis Pharmaceutica rationalis.
Celsus de Re Medica.
(70) Swalve Disquisitio Therapevtica Gen(eralis)
Willis Pathologiæ cerebri et nervosi generis Specimen.
Ludwigs 2. Tractät[lein] von Feldkranckheiten und Rothen-Ruhr.
Thomsonii Chymiatrorum Acus magnetic(a).
Willis Exercitationes duæ de Anima Brutorum.
(75) Hippocratis Aphorismi cum Plantii interpretatione et Lygæi paraphrasi.
Poterii insignes Curationes.
Segerii Libri IV. de secretis Adeptorum.
Zobeli Tartarologia Spagirica.
Willis de Fermentatione, Febribus et Urinis.
(80) Thomsonii Epilogismi Chymici.
Thilingii Tractatus de Recidivis.
Helwigii Introitus in verum at(que) inauditam Physicam.
Kaisers unversehenes Præcipitatum des Ostind(ischen) Mercurii.
Dolæi Theatrum Theriacæ coelestis Hofstadianæ.
(85) De Le Boe Idea Praxeos Medicæ.
Wedelii Theoremata Medica.
Petri de Vege Pax Medicorum (Methodicorum!) cum Spagiricis.
Gesneri Thesaurus Evonymi de remed(iis) secret(is).
Langnei(!) Harmonia.
(90) Hannemanns Prodromus Lexici utriusq(ue) Medicinæ Pract(icæ).
Kellner curieuser Schenckel diener.
Paullini Talpa.
Henrici ab Heer Observationes Med(icæ).
Galenii libri duo de ratione curandi.
(95) Weigelii Apparatus salutifer.
Waldschmieds Institutiones Med(icinæ) rat(ionalis).
Lom[m]jii Observationum Medicinalium libri tres.
Wedelii Aphorismi Aphorismorum mit Pageor(?) durchschoßen.
Muys Parxis(!) Chirurgica Ration(alis).
(100) (Muys) Podalirius Redivivus.

In folio.

Taxa Medicamentorum in officina Curiensi prostantium A(nn)o. 1696. Ungebunden in 4.
Chymia et Praxis Chymiatrica rational(is) authore P. T.
Ettmulleri Chymia Rationalis. Lugd(uni).

Poterii Inventa Chymica.

(105) Praxis Chymiatricæ Rational(is). Lugd(uni).

Koberii Observat(ionum) Medic(arum) Castrenses(!) Hungar(icarum).

Wedelii Exercitationum Medico-Philologicar(um). Decades octo.

Ein großer fascicul Medicinischer Disputationen.

Jtem noch ein dergl(eicher) fascicul.

in 8va

Vigani Medulla Chymiaë mit Pageor(?) durchschoßen und gesetz(et).

Heinszii Erweiß wieder die Milch Cur.

Noch allerhand Theologische und Politische wie auch etwas Medicinische Bücher, so aber alle alt und abgenuzet.

In folio.

(110) Die Teutsche Haidelberg(ische) Bibel mit D. Tossani notis.

Lutheri HaußPostill.

Tauberti (Sauberti!) Emblemata Sacra.

Camerarii Herbarium.

Verzaschæ Kräuter buch.

(115) Olearii Reiß beschreibung.

Sturmii Astronomia in Tab(ulis).

in 4.

Dilherrns Son- und Fest Evangel(ien) Predigten.

Conrad Feyerleins Fasten Predigten,

darzu Andr(eas) Unglencks Epistelpredigten mitgebunden.

(120) Andr(eas) Unglucks Himmel Postill der Kinder Gottes.

Molleri Praxis Evangelior(um) 1/2 Theil.

Cardilucii officina Sanitatis et Praxis Chymiatrica.

Volkameri Flora Noribergensis ungebunden.

Hoffmann Flora Altdorffiana.

(125) Ammani Medicina Critica et

Feltmanni Tractatus de Cadav(ere) inspic(iendo).

Browne Reißbeschreibung et

Des Ritters Chardin Reiß in Persien.

Heberers Egyktische(!) Reißbeschreibung.

(130) Gottfrieds Histor(ische) Chronica in 3. Bänden.

Wittich Artzneybuch,

item Von Kind(er)Kranckheiten.

In 8va

Wittenberg(ische) Bibel in groß 8.

Arnds Wahres Christenthum 4. Bücher.

(135) Geistl(iche) Him(m)elleiter.

Klem(m)ens im Herren ergötzt Aug(e) u(nd) Ohr.
Heilerß Süße Jesus Gedancken.
Gottholds Zufällige Andachten.
Misanders Delicator(um) Biblicar(um) A(nn)o 1691 et 1692.
(140) Brandeb(urgisches) Gesangbuch des H(ernn) V(on) Lilien.
Sauberti Icones Precantium.
Geyers Allgegenwart Gottes.
Kegellii 12. Geistl(iche) Andachten.
Walters Trostbüchlein.
(145) Sauberti Wagen Simeonis.
Herbergers Magnal(ia) Dei 5ter Theil.
Melisanders Beichte und Gebet büchlein.
Ortelius Von Erschaffung der Welt.
Hossmanni RegentenSaal biß 1702. contin(uit).
(150) Tempio della Signora d' Arrogana.
Ein frantzösisches Sprachbüchlein.
Dampiers Neue Reiß umb die Welt.
P. Abrahams Löschi Wienn.
Martinae(!) Exercitationes Mataphysicæ.
(155) Scheibleri Tractatus Logicus.
Martini Prælectiones Extemporaneæ et
Dieterici Institutiones Rhetoricæ.
Sigm(und) v(on) Bircken Betrübte Pegnesis.
Astronomia.
(160) Ciceronis Libri Philosophici in 2. Büchern.
Epistolæ familiares cum not(is) Camerar(ii).
Aesopi Fabulæ.
Philipp von Zesen Urtheile des geistl(ichen) Stands Wieder den Gewißens Zwang.
(Philipp von Zesen) des weltl(ichen) Stands Handlung contra id(em).
(165) Goclenii Experiment buch und
(Goclenii) Responsa von Müntz ungleichheit.
Blancards Anatomische beschreibung(en).
Richters Unterricht von der Medicin.
Siberi Gemma (Gem(m)arum).

In 12. und kleineren Format.

(170) Nürnberg(isches) Gesangbuch.
Boerns Geistl(icher) Seelen Garten.
Unglencks Schrieft Quell.
Dilherns Göttl(iche)Liebes Flam(m)e.
Peußels Leiden rechtschaffener Christen.
(175) Kegellii Geistl(iche) Andachten.
it(em) noch einmal in 24.
Zeißens Königl(iche) Brautkam(m)er.
Sonthons Gülden Kleinod der Kind(er) Gottes.
Boerns Leben Jesu Christi.
(180) Hölztlins Geistl(iches) Blumen gärtlein.
Fehlauens H. Morgen u(nd) Abend Wache.

Aldorf(isches) Gebete u(nd) Gesangbuchlein.
Stegmanns erneuerte Hertzens Seufftzen.
Augsburg(ische) Confession.
(185) Das Neue Testament in 16.
Gerhardi Meditationes Teudtsch.
Hinckelmanns Geistl(iche) Trost u(nd) Freuden Brunnen.
Geistl(iche) Weihrauch Körner.
Muys Praxis Chirurgica Rationalis et
(190) Benedicti Theatrum Tabidorum.
Weckers Practica Medicinæ General(is).
Galenus.
Jessenii de sanguine vena secta dimissio iudicium.
Bocconis curieuse Anmerkungen in Physicis.
(195) Lemnius de Miraculis occultis Naturæ.
Freytags Liber de Esculentorum et Potulentorum facultatibus.
Colloquia Von Hoff, von der Freyheit, von Unruhe.
Kurtzweiliger Zeit Vertreiber.

An Büchern hat sich noch weiters <...> befinden.

Boneti Anatomia Practica.
(200) Offenbachs Parei Wund Artzney.
Sculteti Kirchen Postill.
Wedelii Fabulæ Synopt(ica) de Comp(osit)ione Medic(amentorum).

in 4.

Kalb de Catarrho.
Nicolai Buß- und Gewißen Wecker (halb verbrandt).
(205) Renschels Citharoedus Mysticus.
Ein Band von 104 Medic(inischen) Disputat(ionen).
Hornungs Cista Medica.
Defensio Animadversionum Laurenbergii.
Gabelkhovers Artzneybuch.
Ein holländis(ches) Buch von Polit(ischen) Sachen.
(210) Schich Saudi Persianischer Rosenthal.
Horstii Observationes Medicinales.
Glauberi Opera Chymica.

in 8va

Riverii Praxis Medica.
Hippocratis opera omnia Græca & Latiné in II. Tomis.
(215) Waldschmids opera Medico-Practica. Tom(us) I. & II.
Antimonii Triumph Wagen.
Theophrasti Paracelsi Labyrinthus Medicorum errantium.
Davids Medicina Magnatum.
Helvetii Diribitorium Medicum.
(220) Grubæ Analysis Mali Citrei.

Johrenii Praxis Chymiatricæ.
Des getreuen Eckhards unwürdiger Doctor.
Popp von der Waßersucht und andern.
Magyri Jäger.
(225) Novum Lumen Chymicum de Sulphure.
Sentivogii Chymisches Kleinodt.
Ludovicii Dissertationes de Pharmacia Moderno Seculo applicando.
Digby Philosophisches Geheimnuß.
Eiusdem Artzneybuch.
(230) Medicinisch Chymische Rüst u(nd) Schatzkam(m)er.
Fernelii Universa Medicina & alia.
Jonstonii Idea universæ Medicinæ Pract(icæ).
Hochstellersi Observationes Medicinales.
Paradiß Tafel.
(235) Helvetii Gesichtkunst.
Eiusdem Edelgestein der Artzney.
(Helvetii) Lustiger SpatzierWeg der Kreuter.
(Helvetii) der Kranckheiten Todt.
Apollinari Handbüchlein von Artzneyen.
(240) Apologia Ch(r)ysopoe(i)æ et Argyropoeiæ.
Guiberti Alchymia.
Mayojs Opera Omnia Medico Physica.
Flamelli Zwey Chymische Büchlein.
Olaii Borrichii Metallische Probier Kunst.
(245) Kellers(!) Chymische Schatzkam(m)er.
Berhardus Redivivus.
Pruggmeyer De vero Elixire Vitæ.
Dienheims Medicina vniversalis.
Hornius de Auro Medico Philosophorum.
(250) Potiers Philosophia Pura.
Elsholzii Destillatoria Curiosa.
Hagendornii Tractatus de Cat(e)hu sive Terra Japonica.
Michaelis Dissertatio de Natura Tincturæ Bezoardicæ.
(Michaelis) Scrutinium Cinnabarium.
(255) Borellii Observationes rariores.
Cattieri Observationes Medicinal(es).
Merclini Tractatio de transfusione sangvin(is).
Sydenhams Opuscula omnia.
Peyerii Parerga Anatomica et Medica.
(260) Junckens Chymia Experimentalis curiosa.
Hagendornii Cynosbatologia.
Glaseri Tractatus de cerebro.
Tilingii Scrutinium Cinnabaris Mineral(is).
Schraderii Epistolica Dissertatio de Microscopiorum usu in naturali scientia et Anatome.
(265) Ledelii Centaurium minus.
Horlachers Halbscheinende Sonne.
Centrum Naturæ concentratum von. N. F. G. B. herausgegeben.
Mellembrocii Tractatus de Varis.
Drabitzens Unterricht von Scharbock.

(270) Jacobi Le Mort Pharmacia et Chymica.
Stissers Botanica Curiosa.

In 12.

Deussingii Exercitationes de Nutrimenti in corpore elaboratione.

Polemans novum lumen Medicum.

Digby Disertatio de Plantarum vegetatione.

(275) Clauderi Psalmodia nova.

Bouchereau Aristotelis flores.

Der Geist von Jean Trompeter.

Theatrum Tragicum.

Ungebundene in 4to.

Alpini Libri II. de Plantis exoticis.

(280) Gyneciorum Libri aliquot.

Mulleri Vade Mecum Botanicum in 8. & 12.

Des getreuen Eckhards Entlauffener Chymicus.

(Des getreuen Eckhards) Unwürdiger Doctor.

Wolckensteinisches Warmes Bad u(nd) Wasser Schatz.

(285) Hensii Zeughauß der Gesundheit.

Boyle Concordia Specificor(um) Remediorum.

Kaspari Portæ Medicina Brevis.

Wenglers Neue probier Kunst.

Zipffels Medicina AntiTartarea.

(290) Scharffens unvorgreifliche Gedancken von den Magnetischen Curen, mit andern
dergl(eichen) Tractatlein.

Lister de fontibus Medicatis Angliæ.

Langens Begebenheiten des unbekand(t)en Philosophi(e).

Kellners Chymische Schatzkammer.

Deliciæ Medicæ et Chirurgicæ.

(295) Bidloos ericht von dem Todt Wilhelmi III.

Urin Büchlein mit dem Engl(ischen) Waarsager.

Relationes curiosæ Medicæ von Urin.

Jansonii Flagellum Veneris.

Elsholtii Antropo-metria.

(300) Bartholinus et alii de usu flagrorum in Re med(ica).

Olhafii et Wormii Dissertitiunculæ de Usu Rerum.

Fehrs Analecta de Absynthio.

Scrutinium de Natura Aquæ, Vini et Cerevisiæ.

Becherii Tripus Hermeticus Fatidicus.

(305) Des Teutschlandts Wolfahrt 6. Theil.

Kellneri Synopsis Musæj Metallici Aldrovandi.

Prevotii Ars componendi Medicamenta.

Frauentorfs Tabula Smaragdina.

Gerstmanns Tumulus Pestis.

(310) Der curieuse Kellermeister.

Pharmacopoeia Augustana.

Glaubers Feuer büchlein.

Cunaei Beschreibung der Cyrrischen Sauerbrunnen.

Hoffmanns Synopsis Instit(utionum) Anatom(icarum).
(315) (Hoffmanni) Geographia Morot(um) contagiosorum.
Liquor Alchahest.

Erfindung einer neuen Seigerung und Ertzbeitzung.

Tractatus de Potu, Caphé, Théé et Chocolate.

Glaser Chymischer Wegweiser.

(321) Barbatii Dissertatio de sanguine et ejus sero.

Methodus Urinoscopiæ Horlacheri.

IRODALOM

FRANCISCI, P.: *De Paralyssi ex colica*. Altdorfii, Typis Johannis Henrici Schönnerstædt, 1678.

HUTTMANN, A.: *Kronstadts medizinisch-pharmazeutische Bibliographie der Jahre 1530–1930*. Herausgegeben von Heinz HELTMANN und Robert OFFNER. München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 2000. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks – Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten; Bd. 77). [idézve: Huttman 2000a]

HUTTMANN, A.: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Herausgegeben von Robert OFFNER unter Mitarbeit von Heinz HELTMANN, Hansgeorg von KILLYEN und Georg HUTTMANN. Hermannstadt, Hora, 2000. [idézve: Huttman 2000b]

KORITSÁNSZKY, O.: *Régi magyar gyógyszertárak*. Gyógyszerészi Hetilap, 46(1907), 178–179.

Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1750) I-II. Herausgegeben von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn; 16/4.1–4.2 – Erdélyi könyvesházak = Bibliotheken in Siebenbürgen; IV/1–2). [idézve: Adattár 16/4]

OFFNER, R.: *Der Kronstädter Arzt Paul Francisci als Physikus in Wunsiedel*. Siebenbürgische Familienforschung, 11(1994), 58–67.

OFFNER, R.: *Der Kronstädter Dr. Paul Francisci (1643–1709) als Stadt- und Landarzt von Wunsiedel*. Neue Kronstädter Zeitung, 28. März 1996, 6.

OFFNER, R.: *Deutsche Universitäten als Ausbildungsstätten siebenbürgischer Mediziner von den Anfängen bis zum Jahr 1850*. = FATA, Márta – KURUCZ, Gy. – SCHINDLING, A. (Hg.): *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte; Bd. 64). 287–343. [idézve: Offner 2006a]

OFFNER, R.: *Georg Abraham Mercklein könyve: De Ortu & Occasu Transfusionis Sanguinis (1679) és egy erdélyi orvostanhallgató levele a szerzőhöz*. Hematológia – Transzfuziológia, 39(2006), 4. szám, 192–197. [idézve: Offner 2006b]

OFFNER, R.: *Karrieren in Franken und Brandenburg. Die siebenbürgisch-sächsischen Ärzte Paul Francisci und Elias Facetius*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 29(2006), Heft 2, 152–160. [idézve: Offner 2006c]

SEBITZ, J. A. (Praes.) – FRANCISCI, P. (Resp.): *De Vertigine*. Argentorati, Literis Johannis Welperi, 1668.

SZABÓ, K.: *Régi magyar könyvtár II.* (1473–1711. megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok). Budapest, 1885. [idézve: RMK II.]

SZABÓ, K. – HELLEBRANT, Á.: *Régi magyar könyvtár III.* (magyar szerzőtől külföldön 1480–1711. megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok, első és második rész). Budapest, 1896–1898. [idézve: RMK III.]

SZABÓ, M. – TONK, S.: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992. (Fontes rerum scholasticarum; IV).

VARGA, A.: *Orvosaink olvasmányműveltsége a 17. században*, Iskolakultúra, 7(1997), 5. szám, 35–39.